

I. ARTYKUŁY I MATERIAŁY

DZIAŁ A

JÓZEF DOBOSZ
Instytut Historii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

WOKÓŁ TRZECIEGO PODZIAŁU WIELKOPOLSKI MIĘDZY SYNÓW WŁADYSŁAWA ODONICA

Śmierć Władysława Odonica w 1239 roku¹ spowodowała, iż władzę w Wielkopolsce objeli jego urodzeni już w latach dwudziestych XIII wieku synowie Przemysław i Bolesław². Okres ich krótkich wspólnych rządów doczekał się w naszej historiografii kilku ważnych opracowań³, a podstawa źródłowa odnosząca się do tych kwestii jest dostępna w postaci zarówno starszych⁴, jak i nowszych krytycznych edycji⁵. W latach 1239–1257

¹ Zob. K. Jasiński, *Genealogia Piastów wielkopolskich. Potomstwo Władysława Odonica*, [w:] *Nasi Piastowie*, KMP 1995, nr 2, s. 37–39, gdzie dalsza literatura. Por. O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 218–223.

² K. Jasiński, *Genealogia*, s. 39–41 (Przemysław I) i 41–43 (Bolesław Pobożny) oraz tabl. genealogiczne na s. 65 (tu też zestawienie najważniejszej literatury i źródeł). Postać starszego z synów Odonica – Przemysła I – doczekała się również popularnonaukowej biografii pióra B. Nowackiego pt. *Przemysław I, syn Władysława Odonica, książę wielkopolski 1220/1221–1257*, Poznań 2003.

³ Ujęcie syntetyczne wspólnych rządów synów Odonica dał przed z górą 30-tu laty Gerard Labuda – *Dwaj bracia: Przemysław I (1239–1257) i Bolesław Pobożny (1239–1278) – obrońcy zachodniej granicy Polski*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. I do 1793 r., red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 293–296 oraz tamże, Rozdział XII. *Życie polityczne XII–XV w.*, p. 4. Por. tegoż, *Wielkopolska na drogach rozwoju politycznego. Ku koronacji Przemysła II*, [w:] *Nasi Piastowie*, KMP 1995, nr 2, s. 19–24. Ze starszych opracowań warto ciągle jeszcze zwracać uwagę na pracę W. Rubczyńskiego – *Wielkopolska pod rządami synów Władysława Odonica (1239–1279)*, Rocznik Filarecki 1, 1936, z nowszych zaś na szczególne podkreślenie zasługuje ważna rozprawa Kazimierza Jasińskiego *Studia nad wielkopolskim stronnictwem książęcym w połowie XIII w. Współpracownicy Przemysła I ok. 1253 r.*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, red. S.K. Kuczyński, t. I, Warszawa 1981, s. 161–201. Należy też wskazać na wspomnianą w przypisie wyżej biografię Przemysła I autorstwa Bronisława Nowackiego oraz na klasyczne już dzisiaj dzieło Stanisława Zachorowskiego *Studia do dziejów wieku XIII w pierwszej jego połowie*, Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności Wydz. Hist.-Filozof. 62, 1921.

⁴ Materiał dyplomatyczny zawiera przede wszystkim *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, wyd. [I. Zakrzewski], Poznań 1877, natomiast podstawowe źródła narracyjne – *Kronikę Wielkopolską* oraz roczniki wielkopolskie znajdziemy w *Monumenta Poloniae Historica*, t. II–III, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872–1878.

⁵ Nowe wydanie krytyczne *Kroniki Wielkopolskiej* dała jeszcze w 1970 roku Brygida Kürbis (*Kronika Wielkopolska*, wyd. B. Kürbis, MPH, s.n., t. VIII, Warszawa 1970), co zostało poprzedzone opublikowaniem tłumaczenia tego ważnego zabytku historiografii średniowiecznej dokonanego przez Kazimierza Abgarowicza (*Kronika Wielkopolska*, tłum. K. Abgarowicz, wstęp i komentarze B. Kürbis, Warszawa 1965). Ta wydawczyni podjęła się trudu publikacji średniowiecznych roczników wywodzących się z Wielkopolski – *Roczniki*

obaj książęcy bracia rządziili Wielkopolską wspólnie, choć dominującą pozycję zachowywał starszy z nich – Przemysław I. Współrzędy te od 1247 roku weszły wyraźnie w fazę komplikacji i Bolesław uzyskał własną dzielnicę, z czym chyba nie do końca potrafił pogodzić się jego brat. Wywołało to przejściowe konflikty i trzy kolejne podziały ich władztwa. Wydarzenia z tym związane zostały szeroko opisanie przez ówczesne źródła narracyjne – niemal naocznych świadków epoki⁶.

Pierwsza konieczność wyznaczenia dzielnicy Bolesławowi Pobożnemu nastąpiła już w 1247 roku, a więc chyba jeszcze przed uzyskaniem przez niego lat sprawnych⁷. To ważne dla dzielnicowej Wielkopolski wydarzenie dość zgodnie opisały źródła narracyjne, a podjęły ten wątek: *Rocznik kapituly gnieźnieńskiej* oraz *Kronika Wielkopolska*, a tylko na marginesie innych wydarzeń wzmiankował o tym *Rocznik kapituly poznańskiej*. Dwa pierwsze przekazy podają sporo szczegółów odnoszących się nie tylko do wydzielenia nadziału dla młodszego z braci, ale również opisują jego kształt terytorialny, wskazując na Kalisz jako na stolicę księstwa⁸. Taki stan rzeczy nie utrzymał się długo, skoro już w 1249 roku dokonano istotnych korekt do podziału z 1247 roku. W myśl zapisów źródłowych Bolesław oddał starszemu bratu Kalisz, a w zamian otrzymał metropolitalne Gniezno wraz z szeregiem grodów (Nakło, Ujście, Czarnków, Żnin, Ostrów, Bnin, Giecz, Biechowo)⁹. Owa zamiana chyba z jakichś względów nie satysfakcjonowała Przemysła. W stosownych źródłach odnajdujemy informację, że: *Eodem anno XIII Kalendas Junii dux Premisl dominum fratrem suum Boleslaum captivitatis et omnes ipsius municiones occupavit*¹⁰. Owo uwięzienie Bolesława musiało nastąpić

wielkopolskie, wyd. B. Kürbis, przy współudziale G. Labudy, J. Lucińskiego i R. Walczaka, MPH, s.n., t. VI, Warszawa 1962 (zob. też *Roczniki wielkopolskie*, tłum. A. Pawlaczky przy współpracy J. Wiesiołowskiego, [w:] *Nasi Piastowie*, KMP 1995, nr 2, s. 67–122). Wydania trzynastowiecznych dokumentów zostały uzupełnione przez Antoniego Gąsiorowskiego z zespołem – przede wszystkim *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. VI, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa – Poznań 1982. Na temat źródeł narracyjnych zob. też B. Kürbis, *Studia nad Kroniką Wielkopolską*, Poznań 1952; też: *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku*, Warszawa 1959; K. Jasiński, *W kwestii autorstwa Kroniki wielkopolskiej*, *StŻ* 1, 1957, s. 219–231; M. Derwich, *Janko z Czarnkowa a Kronika wielkopolska*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 800, Historia z. 50, Wrocław 1985, s. 159–162; J. Bieniak, *Fragment 1333–1341 w twórczości Janka z Czarnkowa*, cz. 1–2, *ZH* 48, 1983, z. 4 oraz 49, 1984, z. 2; E. Skibiński, *Dzierzwa i kronikarz wielkopolski. Powrót problemu*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne [Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Brygidzie Kürbis]*, red. D. Zydorek, Poznań 2001, s. 225–232. Ostatnio o relacjach *Kroniki Wielkopolskiej* z rocznikami małopolskimi zob. W. Drelicharz, *Annalistyka małopolska XIII–XV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*, Kraków 2003, s. 211–262. W kwestiach dyskusyjnych wokół czasu powstania i autorstwa poszczególnych dzieł odsyłam do wymienionej literatury.

⁶ Na temat kolejnych podziałów schedy po ojcu między Przemysła I i Bolesława Pobożnego zob. literaturę z przyp. 3.

⁷ Zob. K. Jasiński, *Genealogia*, s. 42.

⁸ Opisy wydarzeń dane przez *Rocznik kapituly gnieźnieńskiej*, wyd. B. Kürbis, [w:] *Roczniki wielkopolskie*, s. 9 (według rękopisu tzw. ottonboniańskiego) oraz *Kronikę Wielkopolską* (s. 91, rozdz. [81]) są właściwie identyczne co do treści. Kodeks królewiecki, zawierający rękopis *Rocznika kapituly gnieźnieńskiej* (s. 9) jest bardziej lapidarny i potwierdza tylko fakt podziału w 1247 roku, a *Rocznik kapituly poznańskiej*, wyd. B. Kürbis, [w:] *Roczniki wielkopolskie*, s. 24, na marginesie odzyskania przez Bolesława grodu w Łądzie, wskazuje, iż dostał on wówczas (1247 rok) Kalisz.

⁹ Tak wydarzenia opisał i grody wylczył *Rocznik kapituly poznańskiej*, s. 26. Przekaz *Kroniki Wielkopolskiej* jest właściwie identyczny, z wyjątkiem zamiany Żnina na Śrem (zob. s. 93, rozdz. [87] oraz przyp. 549).

¹⁰ Tak *Rocznik kapituly poznańskiej*, s. 28, a niemal identycznie *Kronika Wielkopolska*, s. 95, rozdz. [91] – to drugie źródło wylicza szczegółowo grody zajęte przez Przemysła I.

19 maja 1250 roku¹¹, a w niewoli u brata przebywał on aż do wiosny 1253 roku¹², choć zapewne nie była to niewola zbyt dotkliwa¹³. Na Wielkanoc 1253 roku postanowiono zmienić reguły gry i młodszy z Władysławowiców odzyskał wolność, a wraz z nią również własną dzielnicę. Dokonany został więc już trzeci podział Wielkopolski.

Okoliczności i motywy tych wydarzeń były w historiografii już wielokrotnie omawiane, zwłaszcza w kontekście kształtowania się w Wielkopolsce XIII wieku stronnictw politycznych. W świetle istniejącej i powszechnie znanej podstawy źródłowej trudno wskazać na jakieś nowe elementy, które mogłyby wzbogacić naszą wiedzę o tych zdarzeniach. Istotne są właściwie tylko informacje zawarte w *Roczniku kapituly poznańskiej* oraz *Kronice Wielkopolskiej*, które brzmią następująco:

Rocznik kapituly poznańskiej	Kronika Wielkopolska
<i>Eodem anno [1253] nobiles viri duces Polonie, videlicet Przemisl et Boleslaus, convenerunt in castellanium de Gedez et habuerunt inter se tractatum de divisione terre sue. Ad quem tractatum dominus Fulco archiepiscopus Gneznensis et multi nobiles Polonie convenerunt. Et cum multum inter se tractarent super eodem negotio, dictus dux Premisl fratri suo domino Boleslao dedit Gneznam metropolim Polonie, Kalis, Rudam, Gedez, Bnym, Bechowo¹⁴.</i>	<i>Anno quoque eodem [1253] in festo Paschatis dux Przemisl fratrem suum Boleslaum a captivitate absolvit et post hoc convenientes in castro Gedez domino Fulcone archiepiscopo Gneznensi et ceteris ex nobilibus Polonie presentibus Gneznam metropolim, Kalis, Rudam, Pysdri, Srodam, Bnym, Byechow, Gedez, Pobedzisca et Cleczsko eidem fratri suo Boleslao pro sua porcione assignavit¹⁵.</i>

Zarówno podobieństwa, jak i różnice obu przekazów są bardzo widoczne. Na plan pierwszy wybija się fakt, że *Kronika Wielkopolska* uwolnienie księcia i kolejny podział dzielnicę sprowadziła do wspólnej zapiski zatytułowanej *De divisione Polonie iterum facta*, zaś *Rocznik kapituly poznańskiej* oba te wydarzenia rozdzielił – o samym uwolnieniu Bolesława pisze w odrębnej zapisce. Uwolnienie i podział Odonicowej dzielnicę rozdzieliła tu notka o lokacji miasta Poznania na lewym brzegu Warty¹⁶, natomiast autor kroniki rozdział *De edificacione civitatis Poznaniensis* umieścił już po zwolnieniu Bolesława i ugodzie z bratem¹⁷. Krótko mówiąc, w świetle zapisek annalistycznych kolejność zdarzeń była następująca: uwolnienie, lokacja, ugoda podziałowa; natomiast kronikarz wielkopolski przyjął następujący bieg wydarzeń: uwolnienie, ugoda, lokacja Poznania. Poza tym w obu fragmentach dostrzegamy jeszcze dwie różnice. Pierwsza to oczywiście miejsce zawarcia ugody – w roczniku to ogólnie kasztelanianie giecka, zaś w kronice jest nim sam gród w Gieczu. Druga różnica polega na liczbie wymienionych z nazwy grodów, które Przemysław przekazał bratu – w roczniku jest ich 6, natomiast w kronice aż 10.

¹¹ Być może sygnałem do zmiany nastawienia do brata była dla Przemysła śmierć w dniu 29 grudnia 1249 roku ich matki Jadwigi (datę tę podał *Rocznik kapituly poznańskiej*, s. 28 oraz *Kronika Wielkopolska*, s. 95, rozdz. [90a]; zob. też K. Jasiński, *Genealogia*, s. 38–39).

¹² Bolesław został uwolniony przez brata na Wielkanoc 1253 roku (wówczas był to 20 kwietnia) – zob. *Kronika Wielkopolska*, s. 99 oraz *Rocznik kapituly poznańskiej*, s. 32.

¹³ Zob. K. Jasiński, *Studia*, s. 166 i nn.

¹⁴ *Rocznik kapituly poznańskiej*, s. 32–33.

¹⁵ *Kronika Wielkopolska*, s. 99, rozdz. [99].

¹⁶ *Rocznik kapituly poznańskiej*, s. 32.

¹⁷ *Kronika Wielkopolska*, s. 99–100, rozdz. [100].

Kwestia miejsca dokonania trzeciego podziału Wielkopolski między synów Odonica wydaje się spośród owych różnic najważniejsza. Pozostałe są już mniej istotne z kilku zasadniczych powodów. Jeżeli chodzi o kwestię daty dziennej lokacji miasta Poznania, to zapisy źródłowe odnoszą się, jak się wydaje, już do etapu wystawiania dokumentu, a do tego rzeczywiście mogło dojść po osiągnięciu porozumienia między braćmi, a więc po Wielkanocy 1253 roku¹⁸. Ponieważ w samym akcie lokacji wymieniono biskupa poznańskiego Boguchwałę¹⁹, którego śmierć nastąpiła jeszcze w lutym 1253 roku²⁰, to trzeba uznać, że proces budowania ośrodka miejskiego na lewym brzegu Warty był już wówczas zaawansowany. Akt lokacji, zapewne z wiosny tego roku, był tylko jego kolejnym, choć znaczącym etapem. Czy doszło do tego natychmiast po uzyskaniu porozumienia między braćmi, czyli po Wielkanocy, czy też dopiero po ostatecznym podziale schedy wielkopolskiej, trudno jednoznacznie rozstrzygnąć. W obu przypadkach wystawienie dokumentu lokacji trzeba jednak sprowadzać do wiosny 1253 roku.

Różnica w liczbie grodów przekazana przez oba źródła również nie stanowi zasadniczego problemu, gdyż pełniejszy opis *Kroniki Wielkopolskiej* i tak nie zmienia faktu, że Bolesław otrzymał kasztelanie we wschodniej części Wielkopolski. Rocznikarz kapitulny, jak należy wnosić, wyliczył tylko najważniejsze w jego pojęciu okręgi grodowe, które przypadały młodszemu z braci, a może po prostu w momencie powstania *Kroniki* było tych grodów więcej. Istotne jest natomiast miejsce, w którym dokonano owego podziału. Próba odszukania innych źródeł, bezpośrednio mówiących o tych wydarzeniach, wydaje się niemożliwa. Licznie wystawiane wiosną 1253 roku przez obu braci dokumenty nie wskazują jednoznacznie na miejsce aktu podziałowego. Jednakże w literaturze przedmiotu już dawno zwrócono uwagę na dyplomy wystawiane *in Pogorelhc* lub *in Pogorelicia in colloquio* w maju 1253 roku²¹. Stanisław Arnold niedwuznacznie zasugerował, że właśnie podczas wieceu w Pogorzeliczy²² doszło do rozgraniczenia władztw Przemysła i Bolesława. Owa Pogorzelica leżała w świetle ustaleń tego autora właśnie w kasztelanii gieckiej²³,

¹⁸ Zagadnień związanych z lokacją miasta Poznania na prawie magdeburskim nie będziemy tutaj omawiać, gdyż nie należy to do tematu. Dyskusje nad tym problemem ożyły ostatnio w atmosferze rocznicowej, ale nie doczekaliśmy się jeszcze jakichś nowych ważnych publikacji. Zob. tymczasem A. Rogalanka, Z. Kaczmarczyk, *Lokacja miasta na lewym brzegu Warty w 1253 roku*, [w:] *Dzieje Poznania*, t. 1: *Dzieje Poznania do 1793*, red. J. Topolski, cz., Warszawa – Poznań 1988, s. 146–208, gdzie zebrana literatura. Również Witold Maisel – *Przywileje miasta Poznania XIII–XVIII wieku*, wyd. W. Maisel, Poznań 1994, nr 3, s. 5.

¹⁹ Akt lokacji zawiera zapis: *de consensu venerabilis in Christo patris, domini Bogufali episcopi* – *Przywileje miasta Poznania*, s. 6.

²⁰ Datę śmierci Boguchwałę na 9 lutego podała *Kronika Wielkopolska*, s. 98, rozdz. [97] oraz *Rocznik kapituły poznańskiej*, s. 30. Zob. też J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. I, Poznań 1959, s. 56 oraz 141 i n., a wcześniej także G. Sappok, *Die Anfänge des Bistums Posen und die Reihe seiner Bischöfe von 968–1498*, Leipzig 1937, s. 103–104, gdzie starsza literatura.

²¹ *KDŹ*, t. I, nr 310, s. 276 oraz nr 315, s. 281 i nr 316, s. 282.

²² Pogorzelica to dzisiaj niewielka wieś nad Wartą, niedaleko Pyzdr i Żerkowa – zob. E. Callier, *Pogorzelica*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski i inni, t. VIII, Warszawa 1887 (według alfabetu).

²³ S. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej (w. XII–XIII)*, [w:] tegoż, *Z dziejów średniowiecza. Wybór pism*, Warszawa 1968, s. 292–293 (pierwodruk – Prace Komisji Atlasu Historycznego PAU, z. 2, Kraków 1927).

a to godziłoby przynajmniej częściowo przekazy obu źródeł, przyznając pierwszeństwo zapisom rocznikarskim. Tym samym tropem poszedł znacznie później Kazimierz Jasiński, uznając pogorzelicki wiec za spotkanie poświęcone podziałowi Wielkopolski²⁴. Natomiast Franciszek Bujak zdawał się postrzegać Giecz jako miejsce podziału i ugody²⁵.

W ten sposób uzyskaliśmy swoisty trójkąt – ogólnie kasztelania giecka, sam gród w Gieczu oraz Pogorzelica. Uważna lektura dokumentów z wiosny 1253 roku wystawianych przez obu książąt wskazuje jeszcze jeden trop. W maju tego roku Przemysław I i Bolesław Pobożny ze swym najbliższym otoczeniem przebywali, zapewne krótko, również w Gnieźnie. Wówczas wystawiono przynajmniej dwa dokumenty datowane na 10 i 11 maja²⁶. Kwerenda źródłowa wskazuje też na jeszcze jeden dokument, tym razem wystawiony przez samego księcia Bolesława 15 maja 1253 roku w Dłusku²⁷, a więc blisko zarówno Pogorzelicy, jak i Giecza. Akt ów jednak nie może być brany pod uwagę w naszych rozważaniach, gdyż najprawdopodobniej akcja prawna w nim opisywana odnosi się dopiero do 1263 roku, co wynika z listy świadków²⁸. Analiza materiału dyplomatycznego wskazuje jednoznacznie, że w maju 1253 roku obaj książęta przebywali nie tylko w kasztelanii gieckiej, ale i w Gnieźnie. W dokumentach wystawianych podówczas nie ma wprawdzie bezpośredniego zapisu, iż chodziło o rozgraniczenie dzielnic Przemysła i Bolesława, ale zawierają one bardzo znamienne listy świadków.

W sumie obaj książęta wystawili wówczas pięć znanych nam dzisiaj co do treści dyplomów, z których jeden nie posiadał listy świadków²⁹. Zapewne nieco wcześniej odbyła się akcja prawna związana z lokacją miasta Poznania. Przyjąć można, że stało się to między 20 kwietnia a początkami maja 1253 roku³⁰. Przyjrzyjmy się więc testacjom czterech dokumentów odnoszących się do wydarzeń z maja tego roku oraz liście świadków dokumentu lokacji Poznania, który był zapewne nieco wcześniej-szy od nich.

²⁴ K. Jasiński, *Studia*, s. 176–179 (tu też dalsza literatura).

²⁵ F. Bujak, *O wiecach w Polsce do końca wieku XIII ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938, s. 58.

²⁶ K. Maleczyński, *Kilka nieznanych dokumentów z XIII w. przeważnie z archiwów poznańskich*, KH 40, 1926, nr 4, s. 194–195 (dokument z 10 maja 1253 roku – ponownie wydany w: *KDW*, t. VI, nr 10, s. 14–15) oraz *KDW*, t. I, nr 311, s. 276–278.

²⁷ *KDW*, t. I, nr 313, s. 279–280.

²⁸ Takie stanowisko zajął (naszym zdaniem słusznie) Franciszek Sikora, *Dokumenty i kancelaria Przemysła I oraz Bolesława Pobożnego 1239–1279 na tle współczesnej dyplomatyki wielkopolskiej*, Wrocław 1969, s. 30–33. Wcześniej K. Kolańczyk (*Najdawniejsze polskie prawo spadkowe*, Kraków 1941, s. 73) uważał ten dokument za fałszykat z XIV wieku, natomiast M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, s. 269 (reg. B9), uznała go za podrobiony w latach 1270–1280. Kwestionował go już W. Rubczyński, *Wielkopolska*, s. 22–23.

²⁹ Testacji nie posiadał, wspomniany już wyżej, dokument wystawiony 10 maja 1253 roku w Gnieźnie dla tamtejszych bożogrobców – *KDW*, t. VI, nr 10, s. 15. Szerzej o nim zob. M. Bielińska, *Kancelarie*, s. 255 i 84 (według niej nie budzi on zastrzeżeń co do autentyczności) oraz F. Sikora, *Dokumenty*, s. 118 (jego zdaniem jest to zapewne fałszykat).

³⁰ Czyli po uwolnieniu Bolesława z niewoli u brata, a przed wyruszeniem na tereny przyszłego władztwa tegoż księcia – na ten temat zob. wyżej przyp. 17 i 18.

Dokument lokacji miasta Poznania 1253, b.d.dz.	Dokument z 7 maja 1253 w Pogorzeliczy	Dokument z 11 maja 1253 w Gnieźnie	Dokument z 20 maja 1253 w Pogorzeliczy	Dokument 1253, b.d.dz. w Pogorzeliczy
<i>Pretpolcone palatino Posnaniensi, Dirisicraio palatino Gneznesi. Domarato iudice curie, Boguphalo castellano Poznaniensi, Eustachio filio Johannis, Pacoslao filio Cedrici</i> ³¹	<i>patris nostri Fulconis archiepiscopi Gnesnensis, Predpelconis palatini Polonie, Goguphali castellani Poznaniensis, Domarati iudicis curie, Hercemboldi castellani Kalisiensis, et Johannis palatini Kalisiensis, Simonis pincerne Kalisiensis, Isaye cancellarii Kalisiensis</i> ³²	<i>przy obecności arcybiskupa Pelki Pretpelcone palatino Poznaniensi, Dirisicraio palatino Gneznesi, Iancone palatino Kalisiensi, Bogufalo castellano Poznaniensi, Arcanboldo castellano Kalisiensi, Domarato iudice curie et Ysaia cancellario Kalisiensi</i> ³³	<i>przy obecności arcybiskupa Pelki Dyrsicray palatinus Gneznensis, Pretpolk palatinus Poznaniensis, Domeradius iudex curie, Boguphalus castellanus Poznaniensis, Inausius castellanus de Obrichz, Ysaia cancellarius, Michael notarius ducis</i> ³⁴	<i>comite Domorada, domino Isaia cancellario, comite Pacoslao, comite subcamerario et Conrado notario</i> ³⁵

Łatwo dostrzec stosunkowo dużą zbieżność owych testacji³⁶, a w istotny sposób odbiega tylko wystawiony w Pogorzeliczy dokument bez daty dziennej. Spośród występujących tam świadków na innych dyplomach powtarzają się bodaj tylko sędzia Domarata i kanclerz Izajasz. Wydaje się więc, że po uwolnieniu Bolesława i ugodzie między braćmi (tuż po 20 kwietnia) doszło do uroczystego potwierdzenia przygotowywanej od dłuższego już czasu lokacji miasta Poznania (może koniec kwietnia), a zapewne już wówczas ustalono przynajmniej podstawowe zasady nowego podziału dzielnicy. Wydarzenia z maja (może też późniejszych miesięcy) związane są już z szczegółami układu podziałowego, które ustalano podczas objazdu dzielnicy przyznanej Bolesławowi.

³¹ *Przywileje miasta Poznania*, nr 3, s. 10.

³² *KDW*, t. I, nr 310, s. 276. Szerzej o dokumencie zob. F. Sikora, *Dokumenty*, s. 81, przyp. 33, a także s. 83 i 152; M. Bielińska, *Kancelarie*, s. 257. Ta ostatnia autorka emenduje datę dzienną dyplomu na 20 maja, gdyż jej zdaniem, zamiast *nonis mai* jest wpisana data *nonas mai*. Na emendację daty zwrócił uwagę K. Jasiński, *Studia*, s. 177, który wskazał na możliwość wyjazdu z Pogorzeliczy do Gniezna i powrotu tam w stosunkowo krótkim czasie.

³³ *KDW*, t. I, nr 311, s. 277–278. M. Bielińska, *Kancelarie*, s. 255–256, uznała ten dokument za podrobiony (tu też dalsza literatura); natomiast F. Sikora, *Dokumenty*, s. 40–41, zwrócił uwagę, iż w tym wypadku mamy do czynienia aż z czterema redakcjami, z których jedna jest autentyczna, a trzy pozostałe to falsyfikaty z końca XIII i XIV stulecia (wszystkie redakcje zawierają identyczną i co ważniejsze – autentyczną listę świadków).

³⁴ *KDW*, t. I, nr 315, s. 281. Zob. też M. Bielińska, *Kancelarie*, s. 256 oraz F. Sikora, *Dokumenty*, s. 90–91 i 118.

³⁵ *KDW*, t. I, nr 316, s. 282. Zdaniem M. Bielińskiej (*Kancelarie*, s. 256–257, tu też literatura) jest to falsyfikat z 1292 roku, ale jego autentyczność obronił F. Sikora, *Dokumenty*, s. 41–44, a także 124–125.

³⁶ O urzędnikach w wymienionych powyżej dokumentach zob. *Urzędnicy wielkopolscy XII–XV wieku*. *Spisy*, red. A. Gąsiorowski, cz. I *Urzędnicy dzielnicowej Wielkopolski (do 1313 r.)*, oprac. M. Bielińska, Wrocław 1985.

Możliwe, że w pierwszych dniach maja orszak książęcy, z wojewodą poznańskim Przedpełkiem i jego gnieźnieńskim odpowiednikiem Dzierżykrajem na czele, a może także z arcybiskupem Pełką, wyruszył w kierunku Giecza i na tamtejszym grodzie ogłoszono wyniki wcześniejszych porozumień. Następnie przeniesiono się do pobliskiej Pogorzeliczy, gdzie ukonstytuował się (przed 7 maja) wiec³⁷, na którym omawiano rozmaite sprawy, w tym być może dalsze szczegóły podziału, a także wystawiano dokumenty. Brak w pierwszym dokumencie pogorzelićkim (z 7 maja) wojewody gnieźnieńskiego Dzierżykraya może sugerować, iż wyruszył on wcześniej do Gniezna, aby przygotować tam grunt do dalszego objazdu po Bolesławowej dzielnicy i przyjąć książąt oraz ich świtę w grodzie gnieźnieńskim 10–11 maja 1253 roku. Dnia 20 maja cały orszak, już z wojewodą Dzierżykrajem, obecny był ponownie w Pogorzeliczy. Centrum podziałowego objazdu była więc być może Pogorzelica, zgodnie ze stanowiskiem S. Arnolda i K. Jasińskiego³⁸, leżąca w kasztelanii gieckiej. Wydaje się jednak, że podczas tego olbrzymiego przedsięwzięcia politycznego każdorazowo ogłaszano wyniki porozumienia i objęcie władzy przez Bolesława w części Wielkopolski, zgodnie z ówczesną praktyką rządzenia, podczas pobytu w grodach, które przechodziły w ręce młodszego z braci. Tak musiało być zarówno w Gieczu i to wcześniej niż w Pogorzeliczy (już w pierwszych dniach maja), jak i w Gnieźnie. Czy można to odnosić i do innych kasztelańskich siedzib obejmowanych przez Bolesława a wyliczonych przez źródła, trudno rozstrzygnąć, gdyż nie pozwala na to podstawa źródłowa. Można się domyślać, że objazd podziałowy trwał stosunkowo długo i nie dotyczył tylko Giecza, Gniezna oraz Pogorzeliczy. Podczas wiecu i zjazdów załatwiano nie tylko najważniejszą sprawę polityczną, ale wiele kwestii bieżących. Zastanawia też liczna obecność najważniejszych urzędników kaliskich w testacjach dokumentów wyżej przytoczonych (wojewoda, kasztelan, cześnik). Może w następnych tygodniach, po majowym objeździe północnej części władztwa Bolesława, przeniesiono się do jego części południowej – kaliskiej?

Trzeci podział Wielkopolski między synów Odonica dokonał się więc na wiosnę 1253 roku, a atmosferę wokół niego najtrafniej oddał Kazimierz Jasiński³⁹. Kluczową rolę odgrywali wówczas zapewne najważniejsi książęcy urzędnicy, wymienieni w wyżej przytoczonych testacjach dokumentów, oraz arcybiskup Pełka, którego znaczenie akcentują zgodnie źródła⁴⁰. Główne decyzje polityczne musiały zapaść z chwilą uwolnienia Bolesława, więc jeszcze w kwietniu tego roku w Poznaniu. Szczegóły oraz przekazywanie władzy przez Przemysła I młodszemu bratu były doprecyzowywane podczas objazdu wschodnich obszarów Wielkopolski w maju. Być może w centrum

³⁷ Na temat wieców w Polsce zob. klasyczne już dzieła – S. Zachorowski, *Colloquia in Polse od w. XII do XIV*, [w:] tegoż, *Studia z historii prawa kościelnego i polskiego*, Kraków 1917 oraz F. Bujak, *O wiecach w Polsce*, s. 45–80, gdzie zebrana starsza literatura; nowszą zestawia S. Russocki, *Wiece*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VI, cz. 2, Wrocław 1980, s. 424–428; zob. też. S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego królestwa. Niemieckie władztwo gruntowe a geneza społecznostrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996, s. 74.

³⁸ Zob. przyp. 22, 23.

³⁹ K. Jasiński, *Studia*, passim.

⁴⁰ *Kronika Wielkopolska*, s. 99; *Rocznik kapituły poznańskiej*, s. 32–33. Po zgonie wpływowego biskupa Boguchwała Pełka był najważniejszą postacią w otoczeniu książęcym spośród duchownych – ostatnio o otoczeniu politycznym synów Odonica powstała pod kierunkiem profesora Tomasza Jasińskiego w Instytucie Historii UAM interesująca praca magisterska Łukasza Skrzypczaka.

wydarzeń znajdował się wiec w Pogorzeliczy (w kasztelanii gieckiej), istotną rolę odgrywały też grody kasztelańskie w Gieczu i Gnieźnie, gdzie musiano ogłaszać ugodę i nowe zasady podziału dzielnicy, podobnie jak i w innych grodach obejmowanych przez Bolesława. Pytanie o ewentualny objazd po Kaliskiem musi tymczasem pozostać bez odpowiedzi.

ÜBER DIE DRITTE TEILUNG GROßPOLENS UNTER DIE SÖHNE VON WŁADYSŁAW ODONIC

Zusammenfassung

Der Tod von Władysław Odonic in 1239 bewirkte, dass sich der Herrschaft in Großpolen seine schon in 20-er Jahren des 13. Jh. geborenen Söhne Przemysł und Bolesław bemächtigten. In den Jahren 1239-1257 regierten Großpolen beide fürstlichen Brüder zusammen, obwohl die dominierende Stellung der ältere von ihnen - Przemysł I - erhalten hatte. Seit 1247 kam es in dieser Mitregierung zu Komplikationen und Bolesław hatte eigene Provinz erhalten. Es hatte die Übergangskonflikte und drei nächsten Teilungen ihrer Herrschaft zur Folge. Die damit verbundenen Ereignisse wurden durch die damaligen Erzählerquellen - fast Augenzeugen der Epoche - umfangreich beschrieben.

Den dauerhaften Charakter hatte die dritte, im Frühling 1253 durchgeführte Teilung, über die „Kronika Wielkopolska“ (Großpolnische Chronik) und „Rocznik kapituły poznańskiej“ (Jahrbuch des posener Kapitels) umfangreicher informiert. Die erste Quelle nannte Giecz als Teilungsort und die zweite - allgemein die Kastellanei Giecz. In der Sachliteratur stimmte man bisher der Anerkennung Pogorzelica als des Ortes, in dem die Teilung stattgefunden hatte, zu. Eine Analyse des Quellenmaterials (vor allem der Jahresbucheintragen und einiger Dokumente, die sich erhalten haben und die Daten aus dem Frühling 1253 haben) führt zur Schlussfolgerung, dass die Teilungsaktion im Frühling 1253, während einer Besichtigungsfahrt der von Przemysł I an seinen Bruder Bolesław übergebenen Provinz stattgefunden hat. Im Mittelpunkt der Ereignisse standen: Pogorzelica, ein damals in der Kastellanei Giecz gelegener Ort (Versammlungsort) sowie die Burgen in Gniezno und Giecz, vielleicht auch andere Kastellaneiburgen, die infolge der Teilung der jüngere Sohn von Odonic erhalten hatte. Die Frage, ob die Fürsten nach der Übergabe an Bolesław der Herrschaft im Nordteil seiner Herrschaft ähnliche Tätigkeiten auch im Südteil (von Kalisz) durchgeführt haben, bleibt offen.

ABBILDUNGEN

Abb. Stein zum Gedenken des Treffens der Großpolnischen Fürsten, gestellt am 750. Jahrestag dieses Ereignisses auf dem Gebiet des Archäologischen Reservats in Giecz. Photo: A. Ziółkowski

Ryc. Kamień upamiętniający Zjazd Książąt Wielkopolskich, postawiony w 750-lecie tego wydarzenia na terenie Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu (fot. A. Ziółkowski)